

УДК 374.7.091: 005.332.4

Л.Є. Сігаєва
м. Київ, Україна

АКТИВНІ МЕТОДИ І ФОРМИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ЯК ОСНОВА ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ФАХІВЦЯ

Постановка проблеми. Нова освітня парадигма — парадигма продуктивної розвивальної освіти має забезпечити освітні потреби ХХІ ст. з урахуванням загальноосвітніх тенденцій у навчанні. Провідна роль у реалізації цього завдання відводиться викладачам вищої школи.

Відомо, що викладач, який реалізує інноваційний підхід у навчанні, як правило, виступає старшим досвідченішим товаришем, що співпрацює зі студентами у процесі оволодіння ними знаннями і вміннями. Незалежно від історичної епохи з її особливостями і простору, суспільно-політичної системи, обов'язком викладача залишається соціалізація молодого покоління, суть якої полягає у передачі вихованням спадщини, досвіду конкретного суспільства, змісту його матеріального і духовного життя, сенсу і корисності створеної ним культури. Тому перед випускниками, як майбутніми конкурентоспроможними фахівцями, слід ставити такі вимоги:

- володіння високим рівнем розвитку теоретичного мислення, здатністю співвіднести поняттєвий апарат навчальних дисциплін з реальними фактами і явищами професійної діяльності;
- уміння творчо використовувати теоретичні положення для розв'язання практичних професійних завдань;
- високий рівень сформованості професійних умінь і навичок.

Перелічені вимоги відіграють провідну роль у підготовці майбутніх фахівців, забезпечуючи особистісний рівень оволодіння обраним фахом, виявляючи і формуючи творчу індивідуальність майбутнього компетентного і конкурентоспроможного працівника. Ці вимоги цілком відповідають загальним вимогам європейського освітнього простору в умовах інтеграції, глобалізації та інформатизації відповідності до нової освітньої парадигми.

Аналіз попередніх досліджень. У стратегії модернізації вітчизняної освіти заявлено про необхідність запровадження компетентнісного підходу в освіті. Компетентнісний підхід у підготовці фахівців передбачає не просту трансляцію знань, умінь і навичок від викладача до студента, а формування у нього професійної компетентності. Інакше кажучи, основна мета професійної освіти — підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня і профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, такого, який вільно володіє своєю професією і орієнтується у суміжних галузях діяльності, і готовий до постійного професійного зростання, соціальної професійної мобільності.

Рада Європи виділяє п'ять базових компетенцій, необхідних нині будь-якому спеціалістові:

- політичні і соціальні компетенції, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, а також в організації функціонування і розвитку демократичних інститутів;
- компетенції, що стосуються життя в полікультурному суспільстві, що мають перешкоджати виникненню ксенофобії, поширенню нетерпимості, сприяючи як розумінню відмінностей, так і готовності жити з людьми інших культур, мов і релігій;
- компетенції, що визначають володіння усним і писемним спілкуванням, яке є важливим у роботі і суспільному житті настільки, що тим, хто ними не володіє, загрожує суспільна ізоляція. До цієї групи спілкування належить володіння кількома мовами, яке набуває все більшого значення;
- компетенції, пов'язані з виникненням інформаційного суспільства. Володіння новими технологіями, розуміння їх сили і слабкості, здатність критично ставитися до поширюваних каналами ЗМІ та Інтернетом інформації та реклами;

– компетенції, які допомагають реалізувати здатність і бажання навчатися упродовж життя, не тільки у професійному плані, але і в особистому і суспільному житті.

Отже, основою для формування компетентного і конкурентоспроможного фахівця нового покоління стала зміна змісту освіти, що передбачає його фундаменталізацію, гуманітаризацію, гуманізацію і диференціацію, а також розробку і реалізацію активних форм навчання.

Мета статті: показати, як за допомогою активних методів і форм навчання у майбутніх випусників ВНЗ формується пізнавальна активність, компетентність, мобільність, що сприяє їх конкурентоспроможності в сучасних ринкових умовах.

Виклад основного матеріалу. В основі реалізації цілей проблемного і розвивального навчання лежать активні методи, які допомагають вести студентів до узагальнення, розвивати самостійність їхньої думки, вчать виділяти головне у навчальному матеріалі, розвивають мову. Як показує практика, використання активних методів у навчанні є необхідною умовою для підготовки висококваліфікованих спеціалістів і, як правило, приводить до позитивних результатів: ці методи дають змогу формувати знання, уміння і навички студентів шляхом залучення їх до активної навчально-пізнавальної діяльності, коли навчальна інформація стає особистісним знанням студента.

Методи активного навчання можуть використовуватися на різних етапах навчального процесу:

Активні форми навчання потребують справді педагогічного спілкування. У змісті поняття «активні методи» уже закладена необхідність наявності активності. Активність у навчанні можна визначити як «вольову дію, діяльний стан, що характеризує посилену пізнавальну діяльність особистості». Цілком справедливою є точка зору сучасної дидактики стосовно позиції того, кого навчають, «як активного і творчого учасника навчання». Саме така позиція потрібна і в разі застосування активних методів навчання у роботі зі студентами.

На наш погляд, творча спрямованість є важливим компонентом активних форм і методів навчання. З творчою спрямованістю тісно пов'язане і професійне устремління, яке полягає у постійній орієнтації на професійні інтереси, потреби, в установці на практичне застосування всього виучуваного, всієї одержаної інформації. Професійне устремління навчання обов'язково охоплює «розумове оволодіння знаннями», причому застосовувати ці знання треба не окремо, а в єдності і взаємозв'язку одних з одними. Професійне устремління можна вважати такою якістю особистості, яка необхідна для пізнавальної діяльності, оскільки усвідомлення сутності майбутньої чи актуальної спеціальності є вагомим стимулом мотиваційної активності, який можна вважати як важливу якість особистості фахівця.

Нинішній навчальний процес у ВНЗ потребує постійного вдосконалення, адже відбувається зміна пріоритетів і соціальних цінностей: науково-технічний прогрес усе більше усвідомлюється як засіб досягнення такого рівня виробництва, який найбільшою мірою відповідає задоволенню постійно зростаючих потреб людини, розвитку духовного багатства особи. Тому сучасна ситуація у підготовці спеціалістів потребує докорінної зміни стратегії і тактики навчання.

Головними характеристиками випусника будь-якого освітнього закладу є його компетентність і мобільність, а отже, і конкурентоспроможність. У цьому зв'язку акценти під час вивчення навчальних дисциплін переносяться на сам процес пізнання, ефективність якого цілком залежить від пізнавальної активності самого студента. До того ж, успішність досягнення мети залежить не тільки від того, що засвоюється (зміст навчання), а і від того, як засвоюється: індивідуально чи колективно, в авторитарних чи гуманістичних умовах, з опорою на увагу, сприйняття, пам'ять чи на весь особистісний потенціал людини, з допомогою репродуктивних чи активних методів навчання. Навчальний процес з використанням активних методів навчання спирається на сукупність загальнодидактичних принципів навчання, а також охоплює свої специфічні принципи, а саме:

– принцип рівноваги між змістом і методом навчання з урахуванням підготовленості студентів і темою заняття;

– принцип моделювання. Моделлю навчального процесу виступає навчальний план, що відображає мету і завдання, засоби і методи навчання, процедуру і режим занять, чітко сформульовані питання і завдання, що їх розв’язують студенти у процесі навчання. Водночас необхідно змодельовати остаточний результат, тобто описати «модель студента», який завершив навчання. А саме: якими знаннями (їх глибина, широта і спрямованість) і навичками він має володіти, до якої діяльності має бути підготовлений, в яких конкретно формах повинна виявлятися його освіченість. Корисно буде подати «модель середовища», в якій навчається і живе студент, що допоможе уникнути відриву від реальної дійсності та її проблем;

– принцип вхідного контролю. Цей принцип передбачає підготовку навчального процесу згідно з реальним рівнем підготовленості студентів, їх інтересами, наявності потреби у підвищенні знань. Вхідний контроль дає можливість з максимальною ефективністю уточнити зміст навчального курсу, переглянути обрані методи навчання, визначити характер і обсяг індивідуальної роботи студентів, аргументовано обґрунтувати актуальність навчання і тим викликати бажання навчатися;

– принцип відповідності змісту і методів цілям навчання. Для ефективного досягнення навчальної мети необхідно добирати такі види навчальної діяльності студентів, які найбільше підходять для вивчення конкретної теми чи розв’язання завдання. В одному випадку вистачає діалогу, обговорення проблеми. В іншому, необхідно використати додаткові джерела інформації: журнали, газети тощо. Або доцільно звернутися до суміжних галузей знань, за консультацією до спеціалістів. Наприклад, якщо ставиться мета ознайомити студентів з темою занять, можна використати матеріал лекції, виявивши майстерність у її читанні. Водночас, може ставитись мета не тільки викласти матеріал, певну інформацію, а домогтися повного засвоєння студентами цієї інформації для практичного використання. В цьому допоможе дотримання принципу проблемності. В такому разі потрібна така організація, за якої студенти пізнають нове, набувають знання і навички шляхом переборення труднощів, перешкод, які створює поставлена проблема [4].

Саме проблемне навчання гарантує досягнення навчальної мети. Адже під час заняття ставляться питання, які потребують пошуку, які активізують мислительну діяльність студентів, що є важливою умовою ефективності навчання. М. Махмутов наголошує, що активність під час навчання досягається в тому випадку, якщо той, хто навчається, аналізує фактичний матеріал і оперує ним так, щоб самостійно одержати з нього інформацію. У цьому контексті необхідно застосовувати принципи:

– принцип «від простого до складного». Заняття планується і зорганізується з урахуванням складності навчального матеріалу, що наростає, і застосовуваних методів для його вивчення — індивідуальна робота над першоджерелами, колективне опрацювання висновків і узагальнень тощо;

– принцип неперервного оновлення. Одним із джерел пізнавальної активності студентів є новизна навчального матеріалу, конкретної теми і методу проведення заняття. Інформативність навчального процесу, тобто насиченість новим, невідомим, привертає і загострює увагу, спонукає до вивчення теми, до оволодіння новими способами і прийомами навчальної діяльності [3]. Однак у міру засвоєння знань гострота їх сприйняття поступово починає спадати, студенти звикають до тих чи інших методів, втрачають до них інтерес. Щоб цього не сталося, необхідно постійно оновлювати новими елементами структуру занять, методику навчання. Наприклад, не слід проводити двічі підряд аналіз конкретних ситуацій упродовж одного заняття, не застосовувати той самий технічний засіб навчання на двох заняттях підряд, наочні засоби — стенди, схеми, плакати, діаграми — вивішувати в аудиторії тоді, коли в них виникає потреба і т.п. Керований таким чином навчальний процес забезпечить інтерес і активність студентів;

– принцип організації колективної діяльності. Студенту часто доводиться стикатися з потребою розв’язання яких би то не було завдань або прийняття рішень у групі чи колективно. Постає потреба розвитку у студентів здатності до колективних дій [3].

Розв’язання цього завдання у процесі занять слід здійснювати поетапно. На першому етапі

за допомогою групового завдання виявляємо наявність розходжень і подібностей у підходах студентів до самого завдання і його розв'язання. На другому етапі організації групової роботи над конкретною ситуацією у студентів формується потреба у спільній діяльності, яка сприяє досягненню результату. На третьому етапі ділової гри виробляються навички спільної діяльності, аналізу і розв'язання завдань, розробки проектів тощо. При цьому, організовуючи колективну роботу на заняттях, завдання слід формулювати таким чином, щоб кожному студенту було очевидно, що виконання його неможливе без співробітництва і взаємодії. При цьому слід використовувати такі принципи:

- принцип випереджального навчання. Під цим принципом, як правило, розуміють оволодіння в умовах навчання практичними знаннями і вміннями впровадження їх у практику, формування у студента впевненості в своїх силах, забезпечення високого рівня результатів у майбутній діяльності;

- принцип діагностування має на меті перевірку ефективності занять. Наприклад, аналіз самостійної роботи студентів над навчальною ситуацією покаже, чи вдало тема вписується у контекст курсу, чи правильно обраний метод проведення занять, чи добре студенти орієнтуються у навчальних проблемах, чи можна щось змінити до наступного заняття і т. п.;

- принцип економії навчального часу. Активні методи навчання дають змогу скоротити затрати часу на засвоєння знань і формування умінь, навичок. Засвоєння знань, оволодіння практичними прийомами роботи і вироблення навичок здійснюється одночасно в процесі розв'язання завдань, аналізу ситуацій чи ділової гри. Зазвичай ці завдання розв'язуються послідовно: спочатку студенти засвоюють знання, а потім на практичних заняттях виробляють уміння і навички;

- принцип вихідного контролю. Звичайно вихідний контроль знань здійснюється після завершення навчання у формі екзамену, заліків, співбесід, виконання контрольних робіт або написання рефератів з наступним їх захистом. Але ці форми перевірки знань не в кожному випадку дають змогу з'ясувати кількість і якість набутих умінь і навичок. Для вихідного контролю успішно використовуються активні методи навчання: серія контрольних практичних завдань, проблемних завдань і ситуацій, які можуть бути індивідуальними і груповими.

Активні методи навчання в разі умілого застосування дають змогу розв'язати одночасно три навчально-організаційних завдання:

- 1) підпорядкувати процес навчання керівному впливу з боку того, хто навчає;
- 2) забезпечити активну участь у навчальній праці як добре підготовлених студентів так і недостатньо підготовлених;
- 3) налагодити неперервний контроль над процесом засвоєння навчального матеріалу [2].

Отже, з огляду на сказане, зазначимо, що уже на початку ХХ ст. багато вчених педагогів і психологів бачили необхідність у розробці нових методів навчання для активізації навчальної діяльності студентів. Означена проблема не втрачає актуальності і нині. В основі реалізації цілей проблемного і розвивального навчання лежать активні методи, які допомагають вести студентів до узагальнення, розвивати самостійність їхньої думки, вчать виділяти головне у навчальному матеріалі, розвивають мову. Як показує практика, використання активних методів у навчанні є необхідною умовою для підготовки висококваліфікованих спеціалістів і, як правило, приводить до позитивних результатів: ці методи дають змогу формувати знання, уміння і навички студентів шляхом залучення їх до активної навчально-пізнавальної діяльності, коли навчальна інформація стає особистісним знанням студента.

Методи активного навчання можуть використовуватися на різних етапах навчального процесу:

- 1 етап — первинне оволодіння знаннями. Це може бути проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія тощо; 2 етап — контроль знань (закріплення), у такому разі можуть бути використані такі методи, як колективна мислительна діяльність, тестування тощо; 3 етап — формування професійних умінь, навичок на основі знань і розвитку творчих здібностей, можливе використання модельованого навчання, ігрові та неігрові методи.

Застосування тих чи інших методів не є самоціллю. Будь-яка класифікація має практичний сенс в тій мірі, в якій допомагає здійснювати цілеспрямований вибір відповідного методу навчання або їх поєднання для розв'язання конкретних дидактичних завдань. Тому запропонована класифікація пропонує розглядати активні методи навчання згідно з їх призначенням у навчальному процесі [1].

Водночас слід зазначити, що більшість активних методів навчання мають багатофункціональне значення у навчальному процесі. Наприклад, розгляд конкретної ситуації можна використовувати для розв'язання трьох дидактичних завдань: закріплення нових знань (одержаних під час лекції); удосконалення уже сформованих професійних умінь; активізація обміну знаннями і досвідом. Суть активних методів навчання, спрямованих на формування умінь і навичок полягає в тому, щоб забезпечити виконання студентами тих завдань, у процесі розв'язання яких вони самостійно оволодівають уміннями і навичками. Застосування і розвиток активних методів навчання зумовлено тим, що перед початком навчання були поставлені завдання не тільки засвоєння студентами знань і формування професійних умінь і навичок, а і розвиток творчих і комунікативних здібностей, формування особистісного підходу до проблеми, яка виникає. Зазвичай активні методи навчання застосовуються в комплексі з традиційними методами. Активні методи охоплюють всі види аудиторних занять.

Для удосконалення і активізації навчального процесу велике значення має врахування особливостей навчання, яке потребує перебудови у студентів стереотипів навчальної роботи, які сформувалися ще в школі, і озброєння їх новими уміннями і навичками навчально-пізнавальної діяльності.

Сучасна якість освіти, безумовно, визначається рівнем використання активних методів навчання, коли студенти залучені в освітній процес. Активне навчання передбачає обов'язкову діяльність студентів, спрямовану на одержання, обробку і використання набутих знань.

Широке застосування інформаційних технологій здатне значно підвищити ефективність активного навчання в усіх формах організації навчального процесу: на етапі самостійної підготовки студентів; на аудиторних заняттях (лекції, семінарські, практичні і лабораторні заняття) [5].

Висновки. Суттєва особливість активних методів навчання полягає у можливості, крім аудиторних занять за умови відповідного забезпечення, одержувати основні знання студентами шляхом самостійної роботи з навчальними матеріалами. У такому випадку, крім традиційних навчальних матеріалів на паперових носіях (підручники, посібники тощо), можуть застосовуватися засоби навчання на електронних носіях. Головна перевага електронних носіїв полягає у тому, що навчальна інформація для студентів компактна, має великі виразові можливості у викладі навчального матеріалу (відео, звук, динамічні зображення — анімації), інтерактивність [5].

Усе це сприяє створенню й активному використанню освітніх мультимедіа-технологій і навчальних ресурсів в Інтернеті.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

- активні методи знаходять відображення у багатьох технологіях навчання, спрямованих на перебудову й удосконалення навчально-виховного процесу і підготовки фахівців до професійної діяльності;
- активні методи навчання створюють умови для формування і закріплення професійних знань, умінь і навичок у студентів;
- активні методи навчання створюють необхідні умови для розвитку здатності самостійно мислити, орієнтуватися у новій ситуації, знаходити свої підходи до розв'язання проблем, налагоджувати ділові контакти з аудиторією, що визначає професійні якості майбутнього спеціаліста;
- активні методи здійснюють великий вплив на підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності. Озброюють їх основними знаннями, що необхідні фахівцю в його

кваліфікації, формують професійні уміння і навички, адже для практики необхідне володіння теорією, а для теорії потрібна практика;

- у результаті використання активних методів у навчальному процесі зростає емоційний відгук студентів на процес пізнання, мотивацію навчальної діяльності, посилює інтерес до оволодіння новими знаннями, уміннями у практичному їх застосуванні;

- активні методи сприяють розвитку творчих здібностей студентів, усного мовлення, вміння формулювати і висловлювати свою думку, активізують мислення;

- активні методи сприяють переборенню стереотипів у навчанні, виробленню нових підходів до професійних ситуацій, розвитку творчих здібностей студентів;

- активні форми і методи навчання можуть навчити студентів вчитися, тобто самостійно знаходити і засвоювати потрібну інформацію. Адже те, що засвоєно самостійно, методом спроб і помилок, засвоюється краще.

Роль педагога у процесі навчання студентів у ВНЗ полягає в тому, щоб не давати готову відповідь, а підвести, спрямувати, вказати шлях пошуку, підбити підсумок у самостійно проробленій студентом роботі, вказавши водночас на помилки. Тобто завдання педагога підготувати і випустити на ринок праці компетентного і конкурентоспроможного спеціаліста.

Література:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: Методологические основы. — М.: «Просвещение», 1982.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. — М.: «Высшая школа», 1991.
3. Махмутов М.И. Проблемное обучение. — М., 1975.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: «Педагогика», 1991.
5. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина XX — початок XXI ст.): [монографія] / за ред. С. О. Сисоєвої. — К.: ЕКМО, 2010. — 420 с.

У статті розглядається запровадження активних методів навчання дорослих у зв'язку з модернізацією вищої освіти в Україні; особлива роль відводиться базовим компетенціям та мобільності, які сприяють професійному розвитку та самостійному мисленню майбутніх фахівців.

Ключові слова: дорослі; активні методи навчання дорослих; професійний розвиток; майбутні фахівці.

В статье рассматривается введение активных методов обучения взрослых в связи с модернизацией высшего образования в Украине; особая роль отводится базовым компетенциям и мобильности, которые способствуют профессиональному развитию и самостоятельному мышлению будущих специалистов.

Ключевые слова: взрослые; активные методы обучения взрослых; профессиональное развитие; будущие специалисты.

The article deals with the adults teaching active methods implementation in connection with the modernization of higher education in Ukraine; the basic competences and mobility that promote future specialists' professional development and independent thinking have specific role. There has been proved that the main characteristics of any educational institution graduate is his competence and mobility, and hence competitiveness.

Key words: adults; active methods of adults learning; professional development; future specialists.